

Disputace s prof. L. Hejdánkem ze dne 14. dubna 2005

účastníci: L. Hejdánek (H.), Jan Kuneš (K), Václav Němec (N); chvíli se disputace účastnili i L. Karfíková a J. Kranát

V počátečních úvahách H. představil některé ze zdrojů, z nichž čerpal své hlavní myšlenkové motivy, aniž by se podřizoval celým teoriím – byla řeč o podrobném studiu Spinozovy filosofie, o východisku z Hegela (především z Fenomenologie ducha, dále také Vernunft in der Geschichte) pokud jde o pojem nitra, dále též o studiu Whiteheadovy procesuální theologie. Na N.-ovu otázku, zda byl ve svém pojetí nitra a niternosti ovlivněn Patočkou, který – jak potvrzují nedávné výsledky zkoumání jeho rukopisné pozůstalosti – chápal téma nitra a niternosti jako centrální filosofický problém a zejména v době okupace se jím intenzivně zabýval, H. odpověděl, že shoda mezi ním a Patočkou je v tomto ohledu pouze terminologická, a že Patočka na něj v tomto ohledu vliv neměl.

Poté N. připomněl problematiku předcházející diskuse mezi ním a H. (v návaznosti na veřejnou disputaci z 21.6. 2004) týkající se H.-ovy teze, že mytický způsob myšlení rozvíjí nepředmětné intence, zatímco předmětné intence v pravém slova smyslu jsou spjaty až s pojmovým myšlením řeckého typu. N. zopakoval svou námitku, že jistá varianta dilematu předmětných a nepředmětných intencí vyvstává již na úrovni předpojmového způsobu myšlení a vyjadřování v podobě rozdílu mezi všední mluvou předpojmově myslícího člověka a specifickou mluvou náboženských či mytických příběhů. Na rozdíl od (předpojmového) všedního jazyka, který prostřednictvím významů soustředí myšlenkové intence k něčemu více či méně jednoznačně vymezenému, myticko náboženské slovesné útvary a texty programově těží z víceznačnosti slov, přeznačují všední jazyk jeho symbolickým přepisem, aby označily to (resp. soustředily myšlenkové intence k tomu), co H. chápe jako nepředmětnou skutečnost, kterou všední jazyk nepostihuje. Tomu H. oponoval tvrzením, že jde o ahistorický pohled. Řeč původně vznikala ve spojení s rituály, z nichž se vyvinuly nejstarší mýty, a teprve později se vydělil profánní jazyk jakožto zvláštní oblast.

H. dále provedl rozlišení mezi pojmovostí, narativitou mýtu a běžné řeči, jež všechny jsou co do své výpovědi předmětné. Avšak význam, který leží v základu jejich konkrétním uskutečněním a činí je komunikovatelnými, je sám nepředmětný. K. zdůraznil nesubjektivní a tedy i neintersubjektivní povahu významu, především ve vztahu k rozumu a pojmovosti. H. s tím souhlasil a dodal, že je-li řeč o subjektivitě, je třeba k ní přidat i subjektivitu, totiž individuální charakter něčeho, co nemusí být člověk, a přesto má vztah k nepředmětnosti a může (ale také nemusí) komunikovat. Komunikují i organismy, podle své úrovně. Úplně nejjednodušší subjekty však nekomunikují nutně, ze své povahy – anorganické jsoucno.

Tato úvaha zprostředkovala téma vztahu nepředmětnosti k evolučnímu procesu, které do diskuse vnesl N. Jeho dotaz směřoval k tomu, zda vynořování nové a komplikovanější skutečnosti, které charakterizuje vývojový proces (do úvahy byla vzata teleologická evoluce, jak ji pojímá Teilhard de Chardin), lze zakotvit ve vlivu nepředmětnosti na svět, resp. na jednotlivé subjekty, jež se v něm rozvíjejí. H. upozornil na předmětnost takového pohledu na nepředmětnost: z procesu, který je pojat na základě toho, co je již uskutečněno, a tedy v jeho předmětnosti, se usuzuje na nepředmětnost a má se za to, že tento vývoj z ní vychází, když ona přistupuje k jednotlivým subjektům, a že v ní takto již nějak je: vzniká pak obtíž jak v ní je, když ona není. Z ní sice všechno vzhází – je zde např. zajištěno přicházení času v silném smyslu jako budoucího (např. záruka, že po dni přijde další den), ale ne takovým způsobem, že by v ní byl předem jaksi naprogramován celý souběh vývoje světa.

N. odmítl, že by myslel nové struktury či formy jako pouhou manifestaci něčeho, co nějakým způsobem skrytě preexistovalo. Vezmeme-li vážně myšlenku evoluce, pak musíme připustit, že v jejím průběhu vznikají zcela nové, vyšší, komplexnější formy či stavy, jež nelze odvodit z forem či stavů předchozích, a tuto skutečnost nelze odvodit myšlenkou, že tyto nové formy nějak skrytě preexistují ať už v předchozích formách či v samotné ryzí nepředmětnosti. Nicméně se lze v myšlení zpětně vztáhnout k určité předcházející fázi evoluce a dodatečně abstrahovat od nových forem, a objevení nových forem pak interpretovat jako důsledek působení ryzí nepředmětnosti na subjekty, resp. jako uskutečňování či "zvnějšňování" ryzí nepředmětnosti "procházející skrze subjekty". Nově povstávající struktury či formy přitom vždy bytostně závisí na reakcích příslušných subjektů, jež jsou konfrontovány s nárokem ryzí nepředmětnosti v dané situaci. Nové formy je proto třeba chápat spíše jako sediment interakce mezi subjekty a ryzí nepředmětností, přičemž jejich výsledná podoba nikdy není dokonalou realizací či koincencí s nárokem ryzí nepředmětnosti. Pouze se všemi těmito výhradami je možno pojímat ryzí nepředmětnost jako "zdroj" nových forem a struktur, jež se vynořují v rámci evoluce. Na to H. namítl, že nemáme žádný myšlenkový přístup k ryzí nepředmětnosti, a proto nemůžeme mluvit o vztahu více či méně "adekvátní realizace" či "nápodoby" mezi novými formami, jež se vynořují v procesu evoluce, a samotnou ryzí nepředmětností. Jeden z termínů v takto konstruovaném vztahu zůstává neobsazen, ryzí nepředmětnost nám neposkytuje nic, vůči čemu bychom předpokládanou adekvaci či neadekvaci mohli poměřovat.

V diskusi se přesto ukázala provázanost nepředmětnosti s předmětností. Tomu ale ještě předcházela některá důležitá upřesnění: Nepředmětnost je strukturovaná, tj. přichází ke každému subjektu zvlášť. Subjekt je pak třeba chápat jako událost – nikoli jako proces, protože ten implikuje již jen předmětný pohled na subjekt: chápe ho z hlediska toho, co se již ustavilo a je ve světě zpředmětněno. – K. se zeptal, jestli zpředmětnění je totéž co uskutečnění. H. přitakal. – Chápe-li se tedy subjekt jako proces, pak je chápán z hlediska toho, co se již uskutečnilo, co je již "vidět". Pak lze subjekt a jeho aktivitu chápat jako odpovídající na jiné takto již rovněž ustavené subjekty, které na subjekt reagují z hlediska svého již utvořeného charakteru a vedou ho k reakci, kterou by na předmětné úrovni bylo lze chápat jako reakci, která je rovněž již předurčena tím, co se ustavilo, co je již uskutečněno. Vývoj by pak bylo možno chápat jen jako kauzální interakci akcí a reakcí v rámci předmětnosti, v rámci již uskutečněného běhu světa. Naproti tomu je třeba vidět, že nepředmětnost přichází k subjektům, které bylo v popsání předmětné interakci možno chápat zatím jen z hlediska jejich vnějšku, z jejich nitra – a

sice tak, jak to vyplývá z její strukturovanosti. Tady, ve vztahu k nepředmětnosti přicházející z nitra, je třeba mluvit o subjektu jako o události a nezpředměťovat tak pojmem ‚proces‘, resp. ‚procesualita‘ dění, jímž každý subjekt jest. K. v návaznosti na to navrhl chápat světové či kosmické dění tak, že pro dění, jež nelze redukovat jen na jeho předmětnou stránku, je podstatný vnitřní vztah subjektů k nepředmětnosti: právě ten z nich činí subjekty dění. H. to potvrdil.

N. znovu položil otázku, do jaké míry lze rozumět ryzí nepředmětnosti z hlediska jejího vztahu k subjektům a k novým strukturám či formám, jež se uskutečňují ve světě jakožto reakce subjektů na ryzí nepředmětnost. Pouhé tvrzení, že k ryzí nepředmětnosti nemáme žádný myšlenkový přístup, označil za neuspokojivé. Poukázal přitom na skutečnost, že i H. sám označuje nepředmětnost jako „strukturovanou”. Interakce mezi lidskými subjekty a ryzí nepředmětností se podle N. uskutečňuje tak, že tyto subjekty jsou konfrontovány s ryzí nepředmětností v podobě konkrétních a adresných výzev k určitým způsobem strukturovaným akcím. Ryzí nepředmětnost se tak ukazuje jako zdroj nových typů organizace lidského jednání. Z této úvahy podle N. nevyplývají důsledky pouze pro náš pojem subjektu, ale též pro náš pojem ryzí nepředmětnosti, a jako taková by mohla představovat jistý korektiv k čiré „negativní teologii” ryzí nepředmětnosti, jak ji zastává H. Má-li být myšlenka interakce mezi subjekty a ryzí nepředmětností vzata vážně, pak je podle N. dokonce třeba připustit, že sama ryzí nepředmětnost reaguje na chování subjektů a přizpůsobuje své výzvy stavům a konfiguracím, jež vyplývají z předchozích akcí subjektů. Konkrétní výzvy, jež jsou adresovány konkrétním subjektům, jsou přiměřené situacím, do nichž přicházejí. N. v této souvislosti rovněž připomněl případy ze Starého zákona, kdy člověk „smlouvá” s Hospodinem a ten mění své původní rozhodnutí. H. opakuje svou dřívější námitku v tom smyslu, že přicházení nepředmětnosti nelze chápat jako zásahy ad hoc do běhu předmětného světa, které by „za chodu” něco měnily. K. navrhl dilema spojené s problémem adresnosti výzev vyřešit tak, že stran událostného dění subjektů se položí důraz na to, co přichází z nepředmětnosti z nitra subjektů a ovlivňuje jejich aktivitu do té míry, že kolem nich vznikající okolnosti se přiměřují tomu, co přichází z nepředmětnosti, spíše než aby se nepředmětnost přiměřovala tomu, jak vypadají okolnosti, do nichž přichází. K. přitom bere ohled na to, co H. nadnesl v jedné ze svých předchozích odpovědí: totiž že vnitřní určení subjektu nepředmětností má strukturu mnohosti výzev, které nemusí být vyslyšeny – a také pak už nemusí více přijít, z čehož lze v širším horizontu vysvětlit zánik určitých vývojových směrů v subjektu i ve formacích subjektů, včetně civilizací. Jestliže je subjekt podmíněn touto subjektu, není jeho odpověď na přicházející výzvy automatická, tím více je ale právě pochopitelné, že se jim snaží dostat. Je možné dokonce vzít v úvahu i to, že mnohost výzev lze konstatovat jen z hlediska subjektu, který se výzvě snaží – v různých pokusech a tedy i v různých situacích dostát. Výzva pak může být také jen jedna – její přicházení z nepředmětnosti by pak však bylo možno myslet spolu s Leibnizem jako vztah konečné monády k nekonečné monádě monád jako ke svému základu. Její vývoj by se vyvíjel v přimknutí k individuální substanciální formě – ta by vstoupila na místo výzvy –, která je monádě uložena v teleologickém dění, v níž se má stát tím, čím vždy již byla. Vztah k Leibnizovi H. komentoval výhradou, že by předpokládal jako jsoucí celý systém dění ve smyslu výše uvedené námítky, že vše, co je, by před svým uskutečněním již někde muselo být, zatímco nepředmětnost nikde není.

H. věc vidí tak, že svět vůbec nelze chápat v uspořádanosti, kterou zná Leibnizova Monadologie: je rozpadlý do mnohosti subjektivních událostí, výzvy do něj přicházejí a jsou uchopovány i přeslýchány, jeho vývoj se stře v provázanosti vlivu vnitřku a vnějšku subjektů na světový či kosmický vývoj do nekonečna, bez jednoty. Na to K. namítá, že vzhledem k tomu, že vše, co není vzchází původně z nepředmětnosti jako toho, co není, ale bude, mění se – jak předtím v diskusi uvedl H. – vyplývá, že navzdory uvedené rozpadlosti a nejednotnosti vývojového stření se do nekonečna lze v nepředmětnosti spatřovat jednotu tohoto dění. O nepředmětnosti totiž platí, že je strukturovaná, tedy vztažená k tolika subjektům, k nimž přichází. Musí být jejich jednotou v tom smyslu, v němž se sama nerozpadá do mnohosti tolika takových „přicházení”, kolik je subjektů, které vyzývá k aktivitě. H. souhlasí s poznámkou, že musí být ale striktně zachována distinkce mezi tím, co není a bude a tím, co je (předmětné) a může také nebýt. Na to navázal K. otázkou k novému tématu, které přesto určitým způsobem navázalo na to, co předtím do diskuse vnášel N. Jestliže je nepředmětnost strukturována a určuje vznik toho, co je, z toho co není a bude, jak se to má s otázkou stvoření. N. v průběhu diskuse vznesl motiv imanence nepředmětnosti v subjektech, k nimž přichází, aby myšlenku stvoření subjektů z nepředmětnosti podpořil. Na to H. namítl, že takové pojetí je opět zpředměťující. K. se nicméně pokusil o distinkci, která by takovou imanenci umožnila myslet. Tato imanence by byla myslitelná vzhledem k tomu, jak subjekty odpovídají výzvám: byla by tedy imanencí nepředmětnosti v subjektech, pokud odpovídají jejím výzvám. S tímto zpřesněním H. souhlasil. H. navázal otázkou, proč nitro je u Jasperse, který se jím zabývá jako tím, co obepíná (das Umgreifende), je podáváno právě takto: tedy nikoli jako nitro, nýbrž spíše jako vnějšek. H. a K. poukázali na význam horizontu, který je ve fenomenologii podán jako v jeho dosahování vždy dál a dál ustupující horizont. K. vnesl poté do diskuse ještě v souvislosti s diskusí imanence nepředmětnosti v předmětnosti, resp. vzcházení předmětna z nepředmětna, i Spinozův koncept jediné substance, která přiměřeně svým atributům klade od sebe odlišné věci jako své mody. Tato substance je v tom (1) causa sui a (2) causa, která tvoří od sebe odlišné věci, jež proto však ještě nepřestávají být v ní. Na tento koncept K. poukázal jako na důležitý pro pojetí niternosti u Hegela a Schleiermachers, u nějž je centrálním pojmem „názor univerza”, v kterém je vše jednotlivé zachyceno (hingenommen) jako „Darstellung” spinozovsky myšleného nekonečna. V návaznosti na Spinozu i Leibnize by pak světové muselo být z hlediska jednoty, kterou má v nepředmětnosti, pojato nikoli jako nekonečnost stroucí se do bezbřehé šíře, ale spíše jako universum, které je v sobě do nekonečna ucleněno.

(Autorem záznamu provedného kurzívou je N., autorem záznamu běžným typem písma je K.)